

ZDENKA ŠIMUNČIĆ,
Zagreb

OSNOVNE KARAKTERISTIKE INDUSTRIJSKOG RAZVITKA NA PODRUČJU HRVATSKE U MEĐURATNOM RAZDOBLJU (1918—1941)

Političke promjene 1918. godine imale su dalekosežne posljedice na ekonomski razvitak pojedinih jugoslavenskih zemalja, koje su ušle u zajedničku državu. U njoj je došlo pored formiranja novog političkog područja i do formiranja novog ekonomskog područja. To novo ekonomsko područje bitno se razlikovalo od prijašnjeg u koje su bile uključene jugoslavenske zemlje u kvantitativnom i u kvalitativnom pogledu. Hrvatska se, kao u ostalom i ostali sjeverni i zapadni krajevi zajedničke države, bitno razlikovala od drugih krajeva, kako s obzirom na postignuti stupanj privrednog razvitka, tako isto i po svojem privrednom ustrojstvu. Ulaskom u to novo jugoslavensko ekonomsko područje Hrvatska je doživjela strukturne promjene, koje su značile za njezin dalji ekonomski razvitak mnoge prednosti, ali istovremeno i nedostatke.

Ekonomski položaj Hrvatske relativno se promijenio, pa je ona postala u novostvorenoj zajedničkoj državi, od najmanje razvijene zemlje u sklopu kapitalističkog gospodarstva Austro-Ugarske, jedno od relativno najrazvijenijih područja.

Premda je rat izazvao i u Hrvatskoj ekonomski poremećaj, pa je i ovdje privreda osjetila njegovu težinu, ipak ona nije bila izložena onakovim ratnim pustošenjima kao područje Srbije i Crne Gore. Privredno stanje se u toku rata čak donekle i unaprijedilo u pojedinim područjima Hrvatske, osnivanjem industrijskih poduzeća, koja su proizvodila za ratne svrhe (npr. industrija u Karlovcu).¹

Tako očuvana industrija u Hrvatskoj (Hrvatska i Slavonija, te Dalmacija) zapošljavala je 1918. godine 33% svih industrijskih radnika Jugoslavije, pa je ona značila izvjesnu prednost u odnosu na neka druga područja Jugoslavije i povoljno je djelovala na njezin potonji industrijski razvitak.²

¹ Mijo Mirković, *Ekonomska historija Jugoslavije*, Zagreb 1958, 339-343; *Hrvatski Lloyd*, 10. VIII 1918; 18. XI 1919; 10. XII 1919; *Hrvatska privreda* XII/1938; 12. 206; *Jugoslavenski Lloyd* 13. VIII 1920; 24. IX 1920; 25. IX 1920; 29. IX 1920; 15. IX 1929; 24. XII 1938; *Jutarnji list* XXI/1932, 7505-9; *Narodni glas* (Karlovac) 12/1921, 35, 2.

² Rudolf Bičanić, *Ekonomske promjene u Hrvatskoj izazvane stvaranjem Jugoslavije 1918*, *Prilozi za ekonomsku povijest Hrvatske*, Zagreb 1967, 83.

Godine 1918. bilo je u cijeloj zemlji 1527 industrijskih poduzeća, koja su zapošljavala 191.656 radnika, a u njih je bio uložen kapital u iznosu 11.898 milijuna tadašnjih dinara. Sve do 1932. godine bila je industrija brojčano najjače zastupljena u Savskoj banovini sa 28,52%, dok je na Dravsku banovinu otpadalo 25,82%, Dunavsku 18,58%, područje Beograda 7,85%, Drinsku 5,81%, Moravsku 4,41%, Primorsku 3,81%, Vardarsku 2,60%, Vrbasku 1,67%, Zetsku 0,93% industrijskih poduzeća. U cijeloj zemlji je godine 1918. na 10.000 stanovnika bila 1,3 industrijska poduzeća, a u Savskoj banovini 1,5. Taj broj u Primorskoj banovini iznosio je svega 0,6.³

Do tada su na tom području bile jače razvijene upravo one industrijske grane koje su nastale radi iskorištavanja prirodnih bogatstava. U međuratnom periodu industrija ovoga područja bila je u porastu, ali je već prije 1918. godine postojala glavnina njezinih poduzeća, mada sa manjim proizvodnim mogućnostima. To vrijedi naročito za drvenu industriju, prehrambenu industriju (tvornice šećera, mlinovi, pecare), a isto je bilo i s građevnom industrijom (cementare, kamenolomi).

Već prije prvog svjetskog rata postojale su na tom području velike hidrocentrale i dva elektrokemijska poduzeća na teritoriju Dalmacije.

TVORNICE U BANOVINI HRVATSKOJ PO GODINAMA OSNIVANJA⁴

Grana industrije	do 1918.	1918—1938.
Ekstraktivna i vez. materijala	21	16
Metalurška	1	2
Prerada metala	20	56
Keramika i staklo	43	16
Drvena	79	109
Papirna	11	18
Kemijska	27	47
Prehrambena	217	189
Tekstilna	30	91
Kožna	7	12
Elektroprivreda	54	93
Ostale	1	7
Ukupno	511	656

Napomena: Podaci u radu za koje nam je kao vrelo služila statistika industrije Kraljevine Jugoslavije, Beograd 1941, odnose se samo na godine osnivanja onih poduzeća koja su postojala godine 1938. U gornjim brojevima nisu uključena ona poduzeća koja su prestala poslovati prije 1938. ili su bila udružena s drugim poduzećima. Isto je i s podacima koji se odnose na kapital, radna mjesta i pogonsku snagu, a koje također u radu navodimo kasnije.

Poslijeratne godine predstavljale su godine najintenzivnije investicijske djelatnosti u industriji. Među činionicima koji su u ovom razdoblju povoljno utjecali na njezin brzi rast imalo je naročitu važnost nezasićeno unutrašnje tržište, s velikom apsorbcionom moći, a to je omogućava-

³ Jugoslovenski Lloyd, 28. V 1935; 24. X 1938.

⁴ Statistika industrije Kraljevine Jugoslavije, Ministarstvo trgovine i industrije, Beograd 1941, 18—19.

lo plasman proizvoda industrije Hrvatske, koja je dobila u novoj državi jaku carinsku zaštitu. Na cijeli državni teritorij bilo je protegnuto važenje starog srbijanskog carinskog sustava, prema zakonu o općoj carinskoj tarifi od 31. III 1904. godine s izmjenama od 4. VI 1921, 23. IX 1921, 30. III 1922. i 31. VII 1922. godine. U svim naprijed spomenutim izmjenama bila je uvijek jasno prisutna tendencija povećanja carina, tako da je carinska zaštita bila visoka već od 1925. godine. Carinska zaštita domaće industrije, na osnovi prijedloga Zakona o općoj carinskoj tarifi od 20. lipnja 1925. godine, koja je imala izrazito protekcionističko značenje, bila je carina i dalje povećavana, a ona je bila godine 1926. i zbog pada cijena još dalje realno uvećana. Carinska zaštita je iznosila 1927. godine 32%, a 1931. godine 46% od vrijednosti uvezene robe. Za različite vrste industrijskih proizvoda carinska zaštita u Jugoslaviji je iznosila: za kemikalije 37,8% od vrijednosti uvoza, za tekstil 30%, za kožu 33,7%, za papir 32,7%, za staklo 53,3%, za željezne proizvode 41,4%, a za strojeve 22,8%.⁵

Razvitku industrije pogodovalo je i postojeće pozitivno zakonodavstvo, koje je predviđalo vrlo jednostavnu proceduru za osnivanje dioničkih društava, koja su, kako znamo, bila glavni nosioci kapitalističke privrede Hrvatske. Na području Hrvatske, odnosno u samom Zagrebu, imala su sjedište i ona dionička društva čiji su privredni interesi sezali i izvan njezina područja. Međutim, na razvoj industrije na ovom području povoljno je utjecala i relativno jeftina radna snaga; postojeće prometne i poslovne veze od prije, čime je bila omogućena lakša nabava strojeva, sirovina i polufabrikata na inozemnom tržištu nego što je to bio slučaj u istočnim dijelovima zemlje.

Carinskom zaštitom i kartelizacijom stvoren je monopolski položaj industrije. Postizavale su se relativno visoke cijene za industrijske proizvode, uz mogućnost eksploatacije radne snage, što je dovodilo industriju susjednih zemalja (Austrije i Mađarske) na prenošenje svojih starih i neekonomičnih industrijskih instalacija, pa se tako tim već amortiziranim strojevima provodila industrijalizacija Hrvatske.⁶

Koncentriran financijski kapital banaka na području Hrvatske, odnosno u Zagrebu, omogućilo je opskrbljivanje industrije kapitalom, pa dolazi do stvaranja bankovnih koncerna. Hrvatska, odnosno sam Zagreb postali su središte ekonomske moći u Jugoslaviji. U vrijeme povoljnog poslijeratnog ekonomskog prosperiteta, od 1920. do 1924, bilo je na području uže Hrvatske i Slavonije koncentrirano oko 50% privatnog kapitala jugoslavenskih banaka.⁷

Inicijativa privatnog financijskog kapitala koncentriranog u novčanim zavodima Hrvatske, bila je, zbog njegove ekspanzivne moći, usmjerena na njegovo ulaganje u kreditiranje privrede, a naročito industrije,

⁵ Rudolf Bičanić, n. dj., 90—91; Stevan M. Kukoleća, *Industrija Jugoslavije 1918—1938*, Beograd 1941, 457—522; *Jugoslovenski Lloyd*, 4. X 1919; 25. X 1919; 13. XI 1919; 20. XI 1919; 8. VII 1920; 19. VI 1929; 20. VI 1929.

⁶ *Obzor* — Spomen knjiga 1860—1935, Zagreb 1935, 223; *Jugoslovenski Lloyd* 22. VII 1927.

⁷ B. Alexander, *Das jugoslawische Bankwesen*, Zagreb 1926, 164—169; *Financijska struktura Hrvatske prije rata* (interni elaborat Ekonomskog instituta pri Predsjedništvu vlade NR Hrvatske, Zagreb 1946, 8).

trgovine i rudarstva na području cijele zemlje. Sredstva tih banaka znatno su se manje ulagala u ekskomptni i hipotekarni posao.

Samo Prva hrvatska štedionica u Zagrebu imala je 1924. u svojoj interesnoj sferi: 16 banaka i kreditnih zavoda, 51 industrijsko poduzeće, 5 velikih trgovačkih društava i 7 dioničkih prometnih društava. Industrijske grane koje je ona financirala bile su raznovrsne kao npr. ugljenokopi, industrija vagona, papira, kože, elektroindustrija, te laka, kemijska, građevna i prehrambena industrija, a najviše je bila zainteresirana za drvenu industriju.⁸

Investiciona ulaganja usmjerena su bila na one industrijske grane, koje su zahtijevale manje kapitala, a koje su omogućavale najlakši i najbrži put do profita. Naročito snažan razvitak imala je industrija proizvođa široke potrošnje. U Hrvatskoj (Hrvatska, Slavonija i Dalmacija) bilo je 1919. osnovano 57; 1920. 48; a 1921. 58 novih tvornica. U izgradnju tih tvornica bilo je investirano 642.114 milijuna dinara, a njihova pogonska snaga iznosila je 16.747 KS i raspolagale su sa 16.870 radnih mjesta. Industrijski napredak kakav je bio postignut u tim poslijeratnim godinama već nije nikada zabilježen.

U tom razdoblju su se najviše razvile, uz jaku carinsku zaštitu, tekstilna, kožna, metalna industrija i proizvodnja ostale robe namijenjene širokoj potrošnji. Djelomično je takav razvoj imala i kemijska industrija. Industrijski polet obilježen je osnivanjem novih poduzeća, a rekonstrukcija postojećih pogona, bila je u ovom inflatornom periodu prisutna i kod drugih industrijskih grana, koje su i prije rata bile razvijene na području Hrvatske (npr. drvena i prehrambena industrija).⁹

Tako je poslije prvoga svjetskog rata bilo osnovano niz većih poduzeća tekstilne industrije (u Zagrebu, Karlovcu, Varaždinu, Dugoj Resi, Oroslavlju) i cijeli niz manjih, koja su se bavila proizvodnjom konfekcije, rublja, pletene robe, čarapa i raznih drugih tekstilnih proizvoda.¹⁰

Hrvatska je imala u godinama prije ekonomske krize 1928/29. šest većih poduzeća za preradu vune s oko 12.940 vretena, 468 razboja. Ta poduzeća raspolagala su pogonskom snagom od 1835 KS i upošljavala su oko 2740 radnika. Godišnja proizvodnja spomenutih poduzeća kretala se oko 2,950.000 metara tkanine. Hrvatska je bila po proizvodnji vune na drugom mjestu, odmah iza Srbije, koja je proizvodila oko 3,300.000 metara. Jugoslavenska ukupna godišnja proizvodnja vune iznosila je tih godina oko 7 milijuna metara, dakle 90% proizvodnje otpadalo je na industriju Srbije i Hrvatske.

U vremenskom razdoblju od 1921. do 1927. godine pokazivala je znatan rast industrija za preradu pamuka. U Hrvatskoj je 1921. bila samo 1 predionica pamuka, a 1927. dvije. U istom razdoblju porastao je broj tkaonica od jedne na sedam. Broj vretena bio je povećan u istom vremenskom razdoblju od 42.000 na 45.065, a pogonska snaga od 1.250 na 3.146 KS, dok se broj radnika popeo od 1.600 na 3.260.¹¹

8 Rudolf Bičanić, n. dj., 101—102; Mijo Mirković, n. dj., 367—368; Hrvatska privreda br. 12/1938. str. 12.

9 Statistika industrije Kraljevine Jugoslavije, n. dj., 64—65; Jugoslovenski Lloyd 24. XI 1923.

10 Izvještaj trgovinske obrtničke komore u Zagrebu za godinu 1925, Zagreb 1926, 54; Obzor — Spomen knjiga, n. dj., 223; Jugoslovenski Lloyd 7. X 1919: 13. VII 1920; 24. IX 1920.

11 Novak Popović i Dušan Mišić, Naša domaća privreda — faktori — stanje — unapređenje, Beograd 1929, 443—450.

Znatnija ulaganja bila su izvršena u ovom razdoblju i u prehrambenoj industriji: osnivala su se nova, proširivala i obnavljala postojeća poduzeća. Naročito su se ulagala novčana sredstva u poduzeća za proizvodnju alkohola, žeste i kvasca (u Zagrebu, Sisku, Savskom Marofu i dr.), bombona i čokolade (u Zagrebu, Osijeku, Čakovcu, Karlovcu, Sl. Požegi), u industriju ulja (u Zagrebu, Karlovcu, Križevcima), te u industriju za konzerviranje voća, povrća, ribe i mesa (u Zagrebu, Splitu, Postirama, Komiži i dr.). Pored toga je napredovala i industrija za proizvodnju tjestenine (u Zagrebu, Osijeku, Splitu, Sušaku i dr.).¹²

U poslijeratnim godinama bila su osnovana i veća industrijska poduzeća kožne industrije kao npr. tvornice u Varaždinu, Karlovcu i Sisku.¹³

Osnovana su bila i neka poduzeća metalne industrije u Zagrebu, Osijeku, Bjelovaru i tvornica vagona, mostova i željezničkih konstrukcija u Slavanskom Brodu, te još cijeli niz sitnih poduzeća za proizvodnju lanaca, čavala, okova, raznih limenih proizvoda, utega, vaga i slično.¹⁴

U području kemijsko-farmaceutske industrije osnovana su bila ili su pokazivala povoljan razvoj ova veća poduzeća: »Jugopharmacia«, »Rave«, »Isis«, »Kemika«, »Kaštel«, »Veterinaria« u Zagrebu, industrija sapuna i svijeća »Schicht« — Zagreb s tvornicom u Osijeku, te tvornica boja i lakova »Chromos« i »Moster«, rafinerija mineralnih ulja »Anglo-jugoslavensko petrolejsko d. d.« u Capragu.¹⁵

Hrvatska industrija — zahvaljujući uvjetima u kojima se našla u novoj državi, u kojoj je bila oslobođena ranije konkurencije industrijskih poduzeća s područja bivše Austro-Ugarske, a i radi nezasićenog unutrašnjeg tržišta Jugoslavije — širila se kudikamo brže nego joj je to omogućavala vlastita akumulacija kapitala. Ona je posegla za financijskim kapitalom banaka, pa je poslije 1918. godine došlo u njezinu razvitku do kvalitativne promjene, tj. do prelaženja prijašnjeg liberalnog industrijskog kapitala u monopolni kapitalizam.

Industrijski razvitak ovog područja tekao je, u cjelini gledano, u prvim poslijeratnim godinama ubrzano s obzirom na bazu. Ostvarivao je pod uvjetima inflacije, pa je bio prožet dubokim suprotnostima, koje će se jače manifestirati u potonjem razdoblju pri opadanju konjunktura, a naročito za ekonomske krize.

Uloga stranog kapitala u investicijskoj djelatnosti u privredi (naročito industriji i rudarstvu) bila je pojačana. Od ukupnog iznosa novog stranog kapitala, koji je bio od 1923. do 1925. godine investirani u financiranje industrije u Hrvatskoj došlo je 30% iz Austrije (ili preko Austrije), a 10% iz Mađarske.¹⁶

Tada je bila postignuta i najveća kreditna ekspanzija privatnih novčanih zavoda Hrvatske, praćena vrlo brzim tempom porasta njihove dobiti. Samo kreditna sposobnost financijskog kapitala Prve hrvatske šte-

¹² Obzor — Spomen knjiga, n. dj., 223; Privredni almanah Jugoslovenskog Lloyd, Zagreb 1929, gl. V 31, 32, 35, 40, 43; Jugoslovenski Lloyd 25. IV 1920; 12. XI 1920.

¹³ Privredni almanah Jugoslovenskog Lloyd, n. dj., gl. V, 63—64; Jugoslovenski Lloyd, 4. VII 1920; 28. X 1920.

¹⁴ Obzor — Spomen knjiga, n. dj., 223.

¹⁵ Obzor — Spomen knjiga, n. dj., 223; Privredni almanah Jugoslovenskog Lloyd, n. dj., gl. V, 86—90.

¹⁶ Rudolf Bléanić, n. dj. 102; Hrvatski Lloyd 17. VIII 1918; XI 1918.

dionice bila je toliko velika da je ona 1925. dala 1,400.000 dinara kredita privredi, dok je te iste godine ukupni kredit Narodne banke Jugoslavije čitavoj privredi zemlje iznosio 1,300.000 dinara.¹⁷

Kratkotrajna faza povoljnog poslijeratnog industrijskog razvoja trajala je do 1925. godine. Investicijska djelatnost u industriji i dalje je bila usmjerena na podizanje novih, a tako isto i na rekonstrukciju dotadašnjih poduzeća. Na području Hrvatske (Hrvatska, Slavonija i Dalmacija) bilo je osnovano od 1919. do 1923. godine 256 novih tvornica, u njihovu izgradnju bilo je investirano 808.371 milijuna tadašnjih dinara, a raspolagale su sa 33.346 radnih mjesta.¹⁸

U vrijeme poslijeratnog prosperiteta industrijska poduzeća osjećala su veliku potrebu za kreditom, jer se mnogo investiralo u izgradnju novih, i u rekonstrukciju dotadašnjih postrojenja. No, ovo je vrijedilo samo za situaciju neposredno poslije rata, kada je na međunarodnom i unutrašnjem tržištu postojala potražnja i povoljna konjunktura. Industrijska poduzeća su se u znatnoj mjeri zadužila u periodu inflacije poslije rata, a naročito su ulazila u kredite ona manja poduzeća. Sredstva su bila ulagana u podizanje novih poduzeća, rekonstrukciju postojećih, nabavku strojeva, kupovinu šuma itd., pod pretpostavkom da će konjunktura i dalje ostati povoljna i cijene visoke, a u tu svrhu se često i uzimao kredit.

Zbog neriješenog pitanja povoljnog kreditiranja industrije, ona je plaćala visoku kamatnu stopu. U periodu inflacije, zbog velike potražnje za kreditom, pokazivala je aktivna kamatna stopa tendenciju stalnog porasta, pa se ona kretala na slobodnom bankarskom tržištu 1919—1922. između 7—12%, a 1922—1925. dosizala je 20,30%, te je u nekim slučajevima prelazila taj postotak. No, povoljna konjunktura nije dugo trajala, pa je već poslije 1923. zapažen zastoj i opadanje industrijske proizvodnje kod nekih industrijskih grana. Uzroci toga zastoja nalazili su se uglavnom u konkurenciji strane industrije, deflacionoj monetarnoj i kreditnoj politici države i smanjenju kupovne snage radničke klase i širih slojeva seljaštva.¹⁹

Kada je prevladana prva poslijeratna oskudica nekih industrijskih proizvoda, nastaju za razvitak pojedinih industrijskih grana nove teškoće. Naime, najveći postotak poduzeća u predratnoj industriji Hrvatske pripadao je prehrambeno-poljoprivrednoj i drvnoj (šumskoj) grani, što je bilo i posve razumljivo s obzirom na njezinu ekonomsku strukturu. Prehrambeno-poljoprivrednu industriju osobito je teško pogodilo povlačenje novih carinskih granica, što je sa sobom donijelo uključivanje u novo jugoslavensko ekonomsko područje.

Neke industrijske grane ostale su na taj način odvojene od svojih ranijih izvoznih tržišta na koja su prirodno bila upućena.

U teškoj su se situaciji našle špiritane, pa su one u 1924. godini radile samo desetinom proizvodnih kapaciteta, a slično je bila pogođena i

17 Rudolf Bičanić, n. dj., 101—103; M. Mirković, n. dj., 367—368; Ekonomist, Zagreb, mart 1939, 127.

18 Statistika industrije Kraljevine Jugoslavije, n. dj. 64—65, 67; Jugoslovenski Lloyd 9. VI 1926.

19 Novak Popović — Dušan Mišić, n. dj., 60—61.

industrija za preradu ribe na Jadranu, koja je ranije bila uglavnom orijentirana na prostranije i bogatije tržište Austro-Ugarske.²⁰

Mlinska industrija se morala također orijentirati uglavnom samo na unutrašnje tržište, pa je mogla samo djelomično iskorištavati svoje proizvodne kapacitete.

Od 725 mlinova u cijeloj zemlji 1929. godine nalazilo se je 236 na području Hrvatske. Dnevni kapacitet svih parnih i motornih mlinova u zemlji iznosio je oko 743 vagona, a na Hrvatsku je otpadalo 210 vagona. Prema tome, ona se nalazila po broju mlinova odmah iza područja Vojvodine koje je imalo 274. Izvoz ove industrijske grane je bilježio sve tamo od 1923. godine stalno opadanje, pa je mlinarstvo često bilo u krizi.²¹ Cijela mlinska industrija nalazila se u teškom stanju, pa je radila samo s trećinom proizvodnih kapaciteta. Kriza u ovoj industrijskoj grani osobito je došla do izražaja u 1925. godini. Krizom su bili teško pogođeni veliki mlinovi, koji su uglavnom radili za izvoz, i radili su stoga samo sa 20—30% svog proizvodnog kapaciteta, a neki su bili potpunoma izvan upotrebe. U nešto povoljnijoj situaciji nalazili su se manji mlinovi, koji su imali uglavnom samo lokalno značenje. Naime, velika mlinska industrija bila je pogođena i primjenom nove željezničke tarife od 1. X 1926. godine, jer je predviđala izuzetne željezničke povlastice za prijevoz pšenice i raži. Ta željeznička tarifa bila je za 50—60% niža od normalne, a vrijedila je za dijelove južno od Ogulina. Ovime je bilo omogućeno mlinovima u ovim pasivnim krajevima (Gorski kotar, Lika i sjeverna Dalmacija), da jeftinije nabavljaju sirovine, pa su oni tako uspjeli i djelomično eliminirati veliku mlinsku industriju s tog područja.²²

Kamatna stopa je ostala i nadalje visoka i kretala se je oko 18—20%. Ona je pokazivala tendenciju opadanja od 1927. godine dalje, pa je iznosila u godini 1928. od 12—14%. Situacija na novčanom tržištu i kreditne prilike bile su godine 1929. nešto poboljšane, tako da je u Hrvatskoj vrijedila naprijed spomenuta aktivna kamatna stopa, dok je ona istovremeno prelazila 14% u nekim drugim dijelovima zemlje.²³

Od početka godine 1923. vrijednost dinara jača, pa u lipnju 1925. godine postignuta je njegova faktična stabilizacija. Dinar se održao do zakonske stabilizacije 1931. godine na visini 9,13 šv. franaka za 100 dinara. Međutim, ta faktična stabilizacija teško je pogodila područje Hrvatske, jer je ovdje bilo jače razvijeno novčarstvo. Na njezinom području su se zato mnogo jače osjećale i sve valutne i novčane promjene. One su osobito imale posljedica na području izvozne trgovine s toga područja, i to osobito kod poljoprivrednih proizvoda i proizvoda drvne industrije, pa su njihove cijene počele naglo padati. U to vrijeme u teškoj situaciji nalazilo se niz poduzeća, koja su bila osnovana iza prvoga svjetskog

²⁰ Rudolf Bičanić, n. dj., 87; Jugoslavenski Lloyd 31. VII 1920; 29. IX 1920; 8. VIII 1922; 15. VI 1926.

²¹ Privredni almanah Jugoslavenskog Lloyd, n. dj., gl. V, 24; Jugoslavenski Lloyd 21. XII 1920; 30. XI 1923; 23. XII 1923; 7. XI 1924; 2. VII 1925; 7. IX 1926; 13. X 1926; 20. X 1926; 10. XII 1927.

²² Privredni almanah Jugoslavenskog Lloyd, n. dj., gl. V, 24—25; Izvještaj trgovinske i obrtničke komore u Zagrebu za godinu 1925, Zagreb 1926, 34—35; Izvještaj trgovačke i obrtničke komore u Zagrebu za godinu 1926, Zagreb 1927, 154.

²³ Novak Popović — Dušan Mišić, 60—61.

rata, a naročito ona koja su sredstva za izgradnju i rekonstrukciju nabavila kreditima.²⁴

U Jugoslaviji je 1932. godine bilo 2.153 industrijskih poduzeća, od čega je 374 otpadalo na drvenu industriju. Drvena industrija je bila s obzirom na broj industrijskih poduzeća najjače zastupljena u Sloveniji, koja je imala 128, a odmah iza nje dolazila je s 117 poduzeća šumske industrije i industrije prerade drveta Hrvatske (Savska banovina).

Na području sjeverne Hrvatske (Savske banovine), nalazilo se tada 31,2% od cjelokupnog broja poduzeća drvene industrije cijele zemlje, a ispred nje sa 33,8% nalazila se jedino Slovenija.²⁵

Drvena industrija s područja sjeverne Hrvatske (Savske banovine) imala je značajnu ulogu u drvnoj industriji cijele zemlje. Na njenom području bilo je 1932. godine skoncentrirano 44,6%, od ukupnog dioničkog kapitala te industrijske grane cijele zemlje. Bilancna suma dioničkih poduzeća drvene industrije s područja sjeverne Hrvatske (Savske banovine) iznosila je 1930. godine 1.611 milijuna dinara, što je predstavljalo 67% od ukupne bilancne sume te godine svih dioničarskih poduzeća drvene industrije cijele zemlje.²⁶

Drvena industrija bila je zbog nepovoljnih okolnosti na međunarodnom tržištu i djelovanjem unutrašnjih faktora uvučena 1924/26. godine u krizu. Ponovno oživljavanje privredne djelatnosti bilo je pored mjera sa strane države uglavnom rezultat povoljne konjunktura na svjetskom tržištu, pa je ponovno 1927. godine nastupio za njezinu drvenu industriju kratkotrajni period povoljne konjunktura.²⁷

Na području Hrvatske nalazile su se po broju i opsegu velike tvornice kože. Od oko 50 tvornica kože u 1929. godini u cijeloj zemlji nalazilo se u Sloveniji 20, Hrvatskoj 14, Bosni i Dalmaciji 5 i Srbiji i Vojvodini 14. Međutim, kožna industrija se od 1926. do 1928. godine nalazila u krizi, pa su njezina poduzeća bila prisiljena raditi samo sa 50—60% kapaciteta. Naime, zbog izvoza žive stoke u inozemstvo bila je u zemlji stalno prisutna tendencija nestašice sirovina. Ta industrija se morala orijentirati na uvoz sirovina, pretežno iz prekomorskih zemalja. U 1929. godini poboljšao se donekle njezin položaj bar što se tiče uposlenosti njezinih proizvodnih kapaciteta, ali su zbog smanjenja potražnje i potrošnje kožnih proizvoda pale cijene. Cijena sirovoj koži je krajem 1929. godine pala za 30%, a nekada i više, dok su izvozne cijene goveđih koža pale za 32%, a telećih za 30%.²⁸

Industrija Hrvatske bila je uvlačena u krizu pod pritiskom vanjskih i unutrašnjih faktora. Ona je bila stavljena u težak položaj primjenom restriktivnih mjera u međunarodnoj trgovini i konkurencijom strane robe na svjetskom i unutrašnjem tržištu, što je djelovalo na znatno otežanje plasmana njezinih proizvoda.

24 Privreda br. 3, mart 1933; Privredni pregled 1. V 1932; 24. I 1935.

25 T. Stojkov, Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929—1935, Beograd 1969, 41; Jugoslovenski Lloyd, 28. V 1935.

26 Ekonomist, Zagreb, juni 1939, 261; Privredni pregled 8. V 1932.

27 Privreda br. 3, mart 1933; br. 4, april 1933.

28 Privredni almanah Jugoslovenskog Lloyd, n. dj., gl. V, 63; Izvještaj trgovačke i obrtničke komore u Zagrebu za godinu 1926, Zagreb 1927, 163; Izvještaj komore za trgovinu i industriju u Zagrebu za godinu 1930, Zagreb 1931, 338—339; Ekonomist, Zagreb, juni 1939.

Kriza je zahvatila privredu Hrvatske u cjelini u razdoblju od 1930. do 1934. godine, a najjače se manifestirala u industriji koncem 1931. godine, a kulminaciju je postigla 1932. godine. Nakon 1933. godine bila je prisutna tendencija postupnog oživljavanja privredne djelatnosti, pa je tako došlo i do postupnog izlaženja iz krize.

Ekonomskom krizom bio je naročito pogođen financijski kapital Hrvatske, pa je on doživio katastrofalan slom, nakon više od 80 godina svoga rasta i uspona. Kreditni organizam bez kojega nije bilo moguće normalno funkcioniranje moderne ekonomije nije bio pravovremeno uspostavljen u danim okolnostima u kojima se našao niz banaka u Hrvatskoj. Novčano tržište u Hrvatskoj pokazivalo je u čitavoj svojoj strukturi tipične znakove krize, pa su se kod njega manifestirali pored posljedica, koje je na njega učinila privredna situacija u novčanim zavodima u inozemstvu i jasno izraženi elementi bankarske krize, kreditne krize i krize monetarnog povjerenja, a uz to je došlo i do pada vrijednosnih papira.

Novčani zavodi su sveli gotovo na minimum kreditiranje industrije, da bi, s jedne strane, bar donekle odgovorili svojim obavezama prema povjeriocima, a i radi neizvjesne situacije.

U uvjetima znatne restrikcije davanja kredita dolazila je industrija do njih vrlo teško, a nije često bila u stanju niti da plaća relativno visoku kamatnu stopu, koja se povisila u vrijeme krize na 18—20%.²⁹

Situacija na kreditnom tržištu pogodila je naročito teško onu industriju u Hrvatskoj koja se zadužila u razdoblju inflacije, pa su se kreditnim teškoćama, koje su i inače postojale zbog nepostojanja jeftinog industrijskog kredita, i one koje su nastale zbog otplate prijašnjih dugova.

Bio je otežan njezin položaj i nemogućnošću dobivanja novih kredita, a u nekim slučajevima i otkazom ili redukcijom postojećih ili opet traženjem otplate ranije uzetih. Poremećaji u kreditnom sustavu i slom organizacije privatnog bankarstva uz istovremeno proširivanje državne intervencije u privredi doveli su do kvalitativne promjene, tj. do pretvaranja monopolnog u državni monopolni kapitalizam.

Položaj u kojem se našlo seljaštvo u vrijeme ekonomske krize poljuljao je cijeli ekonomski mehanizam kapitalističke privrede Hrvatske, koji se zasnivao upravo uglavnom na kupovnoj snazi te najbrojnije kategorije stanovništva. Pad cijena agrarnih proizvoda i smanjenje kupovne moći seljaštva imalo je reperkusija na industrijsku proizvodnju. Kriza u industriji manifestirala se u padu proizvodnje, smanjenju obima poslovanja, obustavama rada u pojedinim pogonima ili cijelim poduzećima, smanjenju broja radnika, sniženju radničkih nadnica, povećanju nezaposlenosti, a mnoga manja i nesolidnija poduzeća su i propala.

Karakteristična za industrijsku krizu u Hrvatskoj bila je činjenica, da su njom bila pogođena najviše upravo ona manja poduzeća. Kriza u industriji djelovala je na intenzifikaciju procesa koncentracije kapitala i na promjenu njegove strukture. U vrijeme ekonomske krize došla je do izražaja tendencija jačanja krupnog akcionarskog kapitala i opadanje broja neakcionarskih u odnosu na akcionarska industrijska poduzeća.

²⁹ Hrvatska privreda br. 15, 6. IV 1930; XIII/12, 1938.

Od svega dioničarskog kapitala u zemlji otpadalo je na Savsku banovinu 36,49%.

Iduća tabela pokazuje kapital i broj dioničarskih društava u privredi sjeverne Hrvatske (Savske banovine) u 1932. godini po pojedinim industrijskim granama.³⁰

Industrijska grana	Broj dioničkih društava	Dionički kapital	% od ukupnog dioničkog kapitala pojedinih industr. grana u državi
Prehrambena industrija	46	209,4	37,6
Drvena industrija	58	242,3	44,6
Kemijska industrija	32	237,2	52,2
Tekstilna industrija	33	152,9	45,4
Metalna industrija	17	96,4	30,6
Građevinska industrija	23	44,8	19,2
Papirna industrija	6	34,2	28,0
Kožna industrija	7	32,7	39,2
Rudnici	12	43,9	14,7
	234	1.092,8	

U Savskoj banovini bilo je, prema tome, koncentrirano preko polovine kapitala dioničkih društava u kemijskoj industriji, a nešto manje u drvnjoj i tekstilnoj.

Možemo reći da je u vrijeme krize došlo do smanjivanja opsega poslovanja, obustave rada i likvidacije onih poduzeća koja nisu mogla izdržati konkurenciju kod svih industrijskih grana (izuzetak tekstilna industrija). Osobito je bila pogođena mlinska, drvena i kožna industrija, tako da su neki veliki eksportni mlinovi potpuno obustavili rad. No neki industrijske djelatnosti osnivale su nova poduzeća, kao npr. industrija za impregnaciju drveta (Sušak), industrija gumenih proizvoda (Borovo), tekstilna industrija (Oroslavlje) i neke električne centrale.³¹

Povećao se broj javnih i tajnih kartela, pa su kapitalisti na taj način uspjeli zadržati relativno visoke cijene industrijskim proizvodima.

Prema podacima iz ekspozicije tadašnjeg ministra trgovine i industrije M. Vrbanića podnesenog Narodnoj skupštini u ožujku 1938. godine bilo je u cijeloj zemlji 78 registriranih kartela. Oni su obuhvatili 345 firmi, a od toga 130 industrijskih. Industrijska poduzeća su bila učlanjena u 3/4 svih tadašnjih kartela, a najviše je bila kartelizirana kemijska, papirna i kartonska, te metalna industrija. Od prehrambeno-poljoprivredne, šumske i tekstilne industrije bilo je kartelizirano samo oko 3% industrijskih poduzeća.³²

Ekonomska kriza je u 1934. počela postupno popuštati, pa su nastojanja bila usmjerena na uspostavljanje ranijih proporcija. Privredno oživljavanje bilo je prisutno naročito u onim industrijskim granama ko-

30 Ekonomist, Zagreb, juni 1939, 261.

31 Jugoslavenski Lloyd, 14. VI 1932; 27. I 1933.

32 Jugoslovenski Lloyd, 24. XII 1938.

je su proizvodile za izvoz. Industrijska proizvodnja je bilježila lagani uspon, povećala se potrošnja i potražnja njezinih proizvoda, porasle su cijene, a povećala se i zaposlenost.

U 1934. godini u industriji nije došlo do značajnijih promjena prema ranijem stanju. Industrija je osjećala nestašicu financijskih sredstava i novih kredita, a prisutno je bilo naglo naplaćivanje prijašnjih dugova od vjerovnika, uglavnom novčanih zavoda. To je dakako, u cjelini uzevši, nepovoljno djelovalo na industrijsku djelatnost. Teško stanje u kojem se nalazila već otprije mlinska i građevna industrija nije se promijenilo, dok je drvnoj industriji uspjelo povećati izvoz, ali je svoje proizvode bila prisiljena prodavati zbog inozemne konkurencije po znatno nižim cijenama. Taninska industrija je radila samo s jednim dijelom postojećeg proizvodnog kapaciteta zbog izvoznih teškoća i zbog smanjenja potrošnje taninskih proizvoda u domaćoj kožnoj industriji. Najnepovoljniji uvjeti za rad bili su u industriji alkohola. Naročito povoljan napredak je bilježila tekstilna industrija i uspjela je realizirati veliku dobit. S dobitkom su pored tekstilne industrije radile još kemijska, obućarska i pivovarska industrija. Kao znak povoljnijeg razvijanja industrijske djelatnosti u naprijed spomenutim industrijskim granama bilo je i prisutno povećanje broja zaposlenih radnika.³³

Investicijska djelatnost u industriji tekla je i u ovom razdoblju vrlo sporo u postupnom oživljavanju privrede, kao što je to bilo i u vrijeme privredne depresije izazvane krizom. Investicijskim ulaganjima modernizirala su se tadašnja poduzeća, a tek tu i tamo gradila su se nova. Osnovano je bilo mnogo manje novih poduzeća, nego što je to bilo ranije, uloženo je znatno manje kapitala, a poduzeća su raspolagala s manjom pogonskom snagom i znatno manjim brojem radnih mjesta.

Tvornice, kapital, radna mjesta i pogonska snaga u Hrvatskoj (Hrvatska i Slavonija, Dalmacija, 1918—1938, po godinama osnivanja)³⁴

Godina osnivanja	Broj tvornica	Kapital (u 000 din)	Radna mjesta	Pogonska snaga u KS
1919—1923.	256	808.371	23.349	23.356
1924—1928.	176	284.871	11.270	13.995
1929—1933.	175	406.726	12.792	10.484
1934—1938.	125	117.328	6.740	9.080
	732	1,617.296	54.151	56.915

U Savskoj banovini je 1935. godine dolazilo 2,4, a u Primorskoj banovini 1,3 industrijska poduzeća na 10.000 stanovnika.³⁵

Strani kapital u industriji Hrvatske, koji nije mogao uvijek iznositi profite iz zemlje zbog deviznih ograničenja, investirao je jedan dio u svoja postojeća poduzeća, čime je povećao organski sastav njihova kapitala,

³³ Hrvatska privreda, br. 1—2, 1939; Jugoslovenski Lloyd, 10. II 1935; 28. III 1935; 17. V 1935.

³⁴ Statistika industrije Kraljevine Jugoslavije, n. dj., 67— Na znatni porast stavaka u razdoblju 1929—1933. utjecala je situacija na području Dalmacije (ulaganje u elektrokemijsku industriju).

³⁵ Jugoslovenski Lloyd, 24. XII 1938.

pa je on omogućio tim poduzećima modernizacijom proizvodnje, da budu kudikamo konkurentno sposobnija od domaćih poduzeća u istoj industrijskoj grani. Pozicije poduzeća sa stranim kapitalom su ojačale u vrijeme krize propadanjem niza manjih domaćih industrijskih poduzeća, pa su ona imala i u ovom periodu inicijativu u kartelizaciji industrije.

Koncentracijom pojedinih poduzeća, pa i cijelih industrijskih grana, uz jaku carinsku zaštitu domaće industrije, koja je bila povećana carinskom tarifom iz 1931. godine na 46% vrijednosti uvezene robe i eliminacijom konkurencije domaćih poduzeća, bila je stvorena vladavina stranih monopola u privredi.³⁶ Privredna struktura monopolizirala se, ali ne kao posljedica visokog stupnja koncentracije i centralizacije kapitala nego kao mogućnost stjecanja tim putem ekstraprofita na unutrašnjem tržištu za krupni međunarodni monopolni kapital.

Izvozna industrija ovoga područja bila je naročito pogođena primjenom privrednih sankcija protiv Italije 18. XI 1935.³⁷ godine, a te mjere su se svakako odrazile i na onu industriju koja je bila orijentirana na uvoz sirovina. Tako je npr. niz pilana sa područja Gorskog kotara i Like morao potpuno obustaviti rad.³⁸

Stanje industrije bilo je pogoršano i povišenjem stope poreza na promet za 25% na osnovi propisa Financijskog zakona za 1936—1937. godinu. Ujedno su bile ukinute i povlastice, koje je ranije uživala industrija pri plaćanju spomenutog poreza prilikom uvoza industrijskih sirovina.³⁹

Na dalji razvoj industrije ovoga područja svakako je pored ostalih faktora utjecala i fiskalna politika (općinska, gradska, banovinska i državna), koja se je kretala u godinama nakon ekonomske krize u pravcu sve većeg opterećenja industrije. Pored povećanja poreza industrijski proizvodi su bili opterećivani i uvođenjem raznih trošarina, uvoznina i slično, pa i ovdje treba tražiti razloge migracije industrije.⁴⁰

Glavni razlozi zastoja u razvitku industrije Hrvatske i njezine migracije nalazili su se u opterećenju visokim banovinskim i općinskim prirezima i drugim dažbinama, te u državnoj, kreditnoj, tarifnoj, fiskalnoj i industrijskoj politici.

Tako npr. u Beogradu nije bilo uopće banovinskog prireza, dok je on nasuprot tome iznosio u Zagrebu 20%, u Splitu 20% i uz to 5% putnog doprinosa. No, još je veća razlika postojala u općinskim prirezima, pa dok je industrija na području Beograda plaćala samo 20% općinskog prireza, u Zagrebu 40%, on je u Splitu dosegao 90%. Industrijalac u Splitu sa poreskom osnovicom 500.000 din, plaćao je osnovni porez od 12%, 62.000 din., 5% dopunskog poreza 25.000 din., fond za narodnu obranu 21.600 din., banovinske doprinose 25%, 15.500 din., općinski prirez 90% 55.800 din., dakle ukupno 179.000 din., dok je industrijalac u Zagrebu s

36 Rudolf Bičanić, n. dj., 90.

37 Drvotržac, 20. XI 1935.

38 Zapisnik skupne sjednice vijeća Trgovinsko-industrijske komore u Zagrebu, održane 23. lipnja 1936, Izvještaj trgovinsko-industrijske komore za godinu 1936, Zagreb 1937, 7—8.

39 Isto.

40 Hrvatska privreda, lipanj—srpanj 1937; Hrvatski list, Osijek XX/1939, 378 — Prilog »Riječ privrede«, 17.

istom poreskom osnovicom plaćao samo 145.800, a u Beogradu 121.000 dinara.⁴¹

U Hrvatskoj se je počeo osjećati zastoj u podizanju industrijskih poduzeća i njezina migracija već nakon administrativne podjele zemlje 1929. godine. Postojala je, naime, tendencija da su industrijska poduzeća koja su imala sjedište u Zagrebu, Ljubljani, Mariboru, Splitu i nekim drugim većim industrijskim mjestima Hrvatske i Slovenije migrirala u druge krajeve, a najčešće u istočne dijelove zemlje. Takve seobe bile su naročito prisutne kod direkcija i centrala pojedinih industrijskih poduzeća.

Pored tih razloga migrirala je industrija s područja Zagreba naročito i radi špekulacije i visokih cijena industrijskih gradilišta sa strane gradske općine, te visokih cijena električne energije. Bila je također prisutna i tendencija seobe industrije u ona područja gdje su se nalazile sirovine ili opet tamo gdje je postojala jeftina radna snaga poluproletariziranih seljaka.⁴²

Nakon ekonomske krize vrlo slab porast novih industrijskih poduzeća bilježila je prehrambena i drvna industrija, a isto tako neznatan je bio porast u građevinskoj industriji. Znatni polet bilježila je elektroindustrija, dok su tekstilna, kožna i metalna industrija bilježile pad broja poduzeća.

Slijedeća tabela pokazuje nam brojno stanje industrijskih poduzeća na području Savske banovine 1932—1937. godine.⁴³

Grana industrije	Broj industrijskih poduzeća:	
	1932.	1937.
Prehrambena industrija	116	129
Drvna i šumska industrija	117	130
Tekstilna industrija	103	98
Metalna industrija	61	37
Kemijska industrija	60	46
Građevna industrija	43	48
Kožna industrija	29	17
Papirna industrija	15	16
Elektroindustrija	7	40

Međutim, na dalji privredni razvitak Hrvatske svakako su uz ostale faktore utjecale promjene nastale vanjskopolitičkom i ekonomskom orijentacijom Jugoslavije prema fašističkim zemljama i kasnije formiranje Banovine Hrvatske. Uredbom o Banovini Hrvatskoj bili su preneseni u nadležnost Banovine Hrvatske između ostalog i poslovi »poljoprivrede, trgovine, industrije, rudnika i građevina«. Banska vlast je donijela, doduše, neke propise i postavila planove o unapređenju određenih grana prenošenjem u njezin resor ovih poslova, ali to nije moglo biti realizirano, jer se zemlja nalazila pred II svjetskim ratom, a znamo da strukturne promjene privrede predstavljaju dugotrajan proces.

41 Jugoslovenski Lloyd, 12. XI 1939; 2. III 1939; Jugoslovenski tekstilni vjesnik, br. 4. april 1939, 259—262; Hrvatska privreda br. 6, 1939.

42 Ekonomist, Zagreb juni 1939; Jugoslovenski Lloyd, 5. VIII 1930.

43 Isto.

Vanjsko-politička orijentacija Jugoslavije prema silama Osovine započela je već tamo 1934. godine, a imala je kao posljedicu političku i ekonomsku ekspanziju tih zemalja u našu zemlju. Privreda Hrvatske kao sastavni dio područja Jugoslavije bila je izložena penetraciji kapitala fašističkih zemalja, a kako je sudjelovala u ukupnom jugoslavenskom izvozu s oko 30⁰/₀, bila je i u vanjskotrgovinskim odnosima s tim zemljama.⁴⁴ Ona je bila, kao uostalom i cijela zemlja, pomalo uvlačena u ekonomsku i političku zavisnost od fašističkih zemalja.

Struktura industrije Banovine Hrvatske 1938. godine prema broju tvornica po granama industrije:⁴⁵

Grana industrije	Broj tvornica	% od ukup. br. tvornica	% od ukup. br. tvornica u zemlji
Ekstraktivna i vez. mat.	40	3,22	41,67
Metalna industrija	6	0,48	13,95
Prerada metala	79	6,36	27,92
Keramička i staklarska industrija	63	5,07	26,92
Drvena industrija	203	16,34	32,64
Papirna industrija	30	2,42	21,58
Kemijska industrija	79	6,36	32,78
Prehrambeno-poljoprivredna ind.	431	34,71	31,37
Tekstilna industrija	121	9,74	24,64
Kožna i krznarska industrija	19	1,53	17,43
Električne centrale	162	13,04	26,69
Ostalo	9	0,73	50,00
UKUPNO	1.242	100,00	29,18

Prema tome, na području Banovine Hrvatske 1938. godine, nalazila su se 1242 industrijska poduzeća, što je činilo 29,18⁰/₀ od ukupnog broja industrijskih poduzeća u cijeloj zemlji. Ona su imala ukupno 89.839 radnih mjesta, raspolagala su s pogonskom snagom od 336.792 KS, a u njih je bilo uloženo 4,055.120 milijardi dinara. Na 3240 stanovnika dolazila je jedna tvornica sa 3,26 milijuna dinara industrijskog kapitala, pogonom od 271 KS (no taj broj se umanjuje ukoliko se izuzme pogonska snaga električnih centrala) i 72 radna mjesta. Na području Hrvatske od ukupnog broja tvornica najveći broj otpadao je na prehrambenu i poljoprivrednu industriju 34,71⁰/₀ iza koje se nalazila drvena industrija, s 16,34⁰/₀ tvornica i električne centrale s 13,04⁰/₀. Njezina ekstraktivna industrija i vezivnog materijala činila je 41,67⁰/₀, drvena 32,64⁰/₀, kemijska 32,78⁰/₀, prehrambena i poljoprivredna 31,37⁰/₀ i električne centrale 26,69⁰/₀ od ukupnog broja industrijskih poduzeća tih grana u cijeloj zemlji.

Industrija Hrvatske bila je suočena s nekim problemima koji su nastali zbog ratne situacije u svijetu, ali isto i s onima koji su proizlazili iz pozicija koje je strani kapital uspio zadobiti u njezinoj privredi. Po-

⁴⁴ Unutarnja i vanjska trgovina na području NR Hrvatske, interni elaborat Ekonomskog instituta kod Predsjedništva vlade, Zagreb 1946, 4.

⁴⁵ Statistika industrije Kraljevine Jugoslavije, n. dj., 9.

javile su se teškoće u opskrbi sirovinama i polufabrikatima onih industrijskih grana koje su bile upućene na njihov uvoz iz inozemstva. Nemogućnost opskrbljivanja industrije koja je postojala zbog situacije stvorene ratom u svijetu, ratnim blokadama, a tako isto i deviznim ograničenjima i forsiranjem klirinškog plaćanja u vanjskoj trgovini utjecala je nepovoljno na opseg njezine industrijske proizvodnje. Istovremeno su se pojavile i teškoće u opskrbi industrije domaćim sirovinama, koje su, osim toga, i znatno poskupile, jer su bile na osnovi međunarodnih sporazuma određene kvote namijenjene izvozu.

Prema tome, dok je vlastita industrija dolazila u teškoće zbog nedostatka sirovina, njih su istovremeno izvozili iz zemlje u inozemstvo.⁴⁶

Industrija se sukobljavala i s financijskim teškoćama zbog nemogućnosti potrebnog kapitala na unutrašnjem i međunarodnom tržištu.⁴⁷

Neki novčani zavodi su prestali s financiranjem industrijskih poduzeća. Tako se npr. broj poduzeća u koncernu Prve hrvatske štedionice smanjio od 51 u 1924. godini na oko 35 u 1938. godini u koji broj je uključeno i 5 vlastitih poduzeća ove banke (4 ciglane i jedna tvornica koža).⁴⁸

Već od godine 1938. nastupilo je znatnije smanjenje potrošnje industrijskih proizvoda, ali je i pored toga industrija pokazivala lagano povećanje zaposlenosti, jer se, u stvari, i dalje nastavilo s proizvodnjom, ali za skladište.⁴⁹

Povećanje proizvodnje te godine bilo je naročito prisutno u industriji građevnog materijala, stakla, metalne, kemijske i elektroindustrije. Donekle je porast proizvodnje bio prisutan i u prehrambenoj industriji. Tekstilna, kožna, drvena i papirna industrija su smanjile proizvodnju u usporedbi s 1937. godinom. Kod tekstilne i papirne industrije razloge smanjenju proizvodnje treba tražiti u prezasićenosti unutrašnjeg tržišta.⁵⁰

Može se općenito reći da je i nadalje bio smanjivan opseg investicija u podizanje novih industrijskih poduzeća. No, ipak je u godini 1938. bilo u Banovini Hrvatskoj osnovano 14 novih industrijskih poduzeća.⁵¹

Izvozne industrijske grane ovoga područja bile su pogođene zbog pogoršanja prilika na međunarodnom tržištu izazvanih ratnom situacijom u svijetu, inozemnom konkurencijom, uvođenjem različitih mjera u vanjskoj trgovini, te valutnim, kreditnim, deviznim i drugim teškoćama, što je sve utjecalo na smanjenje izvoza.

Zbog zastoja izazvanog međunarodnim političkim i ekonomskim prilikama bila je najviše pogođena drvena industrija, a industrije mesa i ulja su se zbog zastoja i otežanja izvoza svojih proizvoda preorijentirale na unutrašnje tržište.

46 Godišnjak banske vlasti Banovine Hrvatske 1939 — 26. kolovoza — 1940, Zagreb 1940; Hrvatska privreda br. 3—4, 1939; br. 12. 18. XI 1939; 2. III 1940; Jugoslavenski Lloyd 11. IV 1936; 21. IV 1936; Jugoslavenski tekstilni vjesnik br. 5, 1939; br. 11. 1939, br. 12. 1939; br. 1. I 1940; br. 2. 29. II 1940; br. 3. 1940.

47 Hrvatski list, Osijek, XX/1939, 378 — Prilog »Riječ Privredes«, 17; Hrvatska privreda br. 27, 2. III 1940.

48 Hrvatska privreda, br. 12, 1938.

49 Hrvatska privreda, 1—2, 1939.

50 Jugoslavenski Lloyd, 28. II 1939.

51 Hrvatska privreda, 1—2, 1939.

Karakteristično za kožnu industriju bilo je i nadalje prisutno opadanje mogućnosti plasmana njezinih proizvoda na unutrašnjem tržištu, na kojem su se u znatnim količinama počeli plasirati jeftiniji gumeni proizvodi. Međutim povoljan razvoj imala je kemijska industrija, a od prehrambeno-poljoprivredne, mlinska industrija, dok se industrija šećera i nadalje sukobljavala s različitim teškoćama.⁵²

* * *

Prema tome možemo konstatirati da je u Hrvatskoj postojalo nekoliko faza koje je prošla njezina industrijalizacija. Takav industrijski razvoj bio je uvjetovan unutrašnjim i međunarodnim prilikama, privrednim reperkusijama u svijetu koje su se očitavale i na ovom području. Industrijalizacija Hrvatske, kao uostalom industrijalizacija u drugim krajevima zemlje, provodila se bez plana i bila je prepuštena privatnoj inicijativi. Interes industrijalaca i poduzetnika bio je onaj činilac koji je rukovodio čitavom industrijalizacijom.

Nakon formiranja nove države 1918. stvoreno je po prvi put u historiji naših naroda veliko zajedničko jugoslavensko tržište, koje je otvaralo i mogućnost za plasman proizvoda Hrvatske. Međutim, upravo povlačenje novih carinskih granica odrazilo se negativno na pojedine industrijske grane koje su već otprije bile razvijene na području Hrvatske, kao npr. prehrambeno-poljoprivredna industrija. Ona se morala preorijentirati na unutrašnje tržište, a znatan broj njezinih poduzeća propao je ili je samo životario. No i ostala izvozna industrija ovoga područja morala se prilagoditi novonastaloj situaciji na unutrašnjem i međunarodnom tržištu.

Razvoj industrije Hrvatske u razdoblju od 1918. do 1941. godine možemo podijeliti u četiri dijela. Prvi dio ide do 1925. godine, a karakterizira ga inflaciono monetarna politika države, jaka investicijska djelatnost u industriji i njezin snažan razvitak praćen osnivanjem velikog broja novih poduzeća. Period od 1925. godine nadalje karakterizira, s jedne strane, provođenje vanjskotrgovinske politike industrijskog protekcionizma, pa je razvoj industrije ostvarivan u uvjetima deflacionističke politike imao posljedica naročito na izvoznu industriju toga područja. Investicijska djelatnost bila je smanjena u usporedbi s dotadašnjim razdobljima, a kod nekih industrijskih grana manifestirala se i kriza. Posljedice razvoja industrije Hrvatske, ostvarivane u uvjetima prividne stabilizacije kapitalističkog sistema, došle su do svoga punoga izražaja naročito poslije 1930. godine za vrijeme ekonomske krize.

Ekonomskom krizom nastupilo je novo razdoblje u razvoju industrije Hrvatske. Slom privatnog financijskog kapitala i prisutna tendencija koncentracije kapitala kod državnih i poludržavnih ustanova bitno se odrazila i u oblasti industrije. Kriza se naročito manifestirala u općem pogoršanju prilika u industriji, pa je veliki broj poduzeća, naročito onih manjih, koja su nastala u poslijeratnom inflacionom razdoblju propao.

⁵² Hrvatska privreda, 1—2, 1939; Jugoslovenski Lloyd, 28. II 1939.

Na industrijski razvoj Hrvatske nakon krize svakako je imalo utjecaja kako vanjsko-politička orijentacija Jugoslavije prema silama Osovine, već negdje tamo od 1934. godine, formiranje Banovine Hrvatske, a kasnije uoči drugoga svjetskog rata i međunarodno-politička i ekonomska situacija u svijetu.

GRUNDCHARAKTERISTIKEN DER INDUSTRIEENTWICKLUNG IN KROATIEN IN DER PERIODE ZWISCHEN ZWEI WELTKRIEGEN (1918—1941)

Wir können feststellen, dass sich in Kroatien die Industrialisierung in mehreren Phasen entwickelt hat. Solche Industrieentwicklung wurde durch innere und internationale Verhältnisse bedingt, vor allem durch wirtschaftliche Reperkussionen in der Welt, die sich auch im erwähnten Gebiet manifestiert hatten. Die Industrialisierung Kroatiens, wurde unplanmässig durchgeführt und der Privatinitiative überlassen. Das Interesse der Industriellen und Unternehmer wurde zum Faktor der ganzen Industrialisierungstätigkeit.

Nach der Gründung des neuen Staates wurde zum ersten Mal in der Geschichte unserer Völker ein grosser gemeinsamer Wirtschaftsmarkt gegründet. Das ermöglichte auch Angebot und Handel der Erzeugnisse aus Kroatien. Die neu entstandenen Zollgrenzen, brachten aber negative Folgen für einzelne Industriezweige, die schon vorher in Kroatien erfolgreich entwickelt waren, so z. B. mussten die Lebensmittel- und Landwirtschaftsindustrie, die sich auf den inneren Markt umstellen. Eine erhebliche Zahl solcher Unternehmen bankrottierte oder führte ein dürftiges Dasein. Auch die andere, für den Export bestimmte Industrie im genannten Gebiet musste sich der neuentstehenden Lage anpassen, auf dem inneren und internationalen Markt.

Die Industrieentwicklung Kroatiens von 1918 bis 1941 können wir in vier Phasen verfolgen. In der ersten Phase bis 1925, ist grundlegend die monetär-inflationäre Staatspolitik, grosse Investitionstätigkeit in der Industrie und ihre starke Entwicklung, verfolgt durch Gründung einer grossen Anzahl neuer Unternehmen.

Die Zeit von 1925 weiter wird einerseits durch die Verwicklung des Industrieprotektionismus in der Exporthandelspolitik charakterisiert. So hatte die Industrieentwicklung, verwirklicht in den Bedingungen der Deflationspolitik, besonders schwere Folgen für die Exportindustrie in diesem Gebiete. Die Investitionstätigkeit wurde, im Verhältnis zu früherer Phase, vermindert, es kam in einigen Industriezweigen sogar zu Krisen. Die Folgen der Industrieentwicklung in Kroatien, in den Bedingungen der Scheinstabilisierung im kapitalistischen System, kamen zum völligen Ausdruck besonders nach 1930, zur Zeit der Wirtschaftskrise.

Mit der Wirtschaftskrise begann eine neue Phase in der Entwicklung der Industrie Kroatiens. Bankrott des privaten Finanzkapitals und die anwesende Konzentrationstendenz bei den staatlichen und halbstaatlichen Anstalten wirkte sich erheblich auf dem Gebiet der Industrie aus.

Die Krise manifestierte sich in allgemeiner Verschlechterung der Industrieverhältnisse, wobei eine grosse Zahl der in der Zeit der Inflation entstandenen Unternehmen existenzunfähig wurde.

Nach der Krise, waren von grosser Wichtigkeit der Einfluss der aussenpolitischen Orientierung Jugoslawiens den Achsenmächten gegenüber (seit ungefähr 1934), die Formierung der Banschaft Kroatien und später, vor dem II. Weltkrieg auch die internationale politische und wirtschaftliche Lage.

GRUNDCHARAKTERISTIKEN DER INDUSTRIENTWICKLUNG IN KROATIEN IN DER PERIODE ZWISCHEN ZWEI WELTKRIEGEN

Wir können feststellen, dass sich in Kroatien die Industrialisierung in mehreren Phasen entwickelte. Die soziale Industrialisierung wurde durch unsere und internationale Verhältnisse bedingt, vor allem durch wirtschaftliche Regression in der Welt, die sich auch im europäischen Gebiet manifestiert hatten. Die Industrialisierung Kroatiens wurde unplanmässig durchgeführt und der Privatinitiative überlassen. Das Interesse der Industriellen und Unternehmer wurde zum Faktor der ganzen Industrialisierungsaktivität.

Nach der Gründung des neuen Staates wurde zum ersten Mal in der Geschichte unserer Völker ein grosser geschlossener Wirtschaftsmarkt geformt. Das ermöglichte uns auch Aggregat und Handel der kroatischen Wirtschaft. Die neuen Unternehmen folgten dem Beispiel der kroatischen Wirtschaft, die schon vorher in Kroatien entstanden waren, so z. B. mussten die Lebensmittel- und Landwirtschaftsindustrien die sich auf dem kroatischen Markt ausbreiteten. Eine erhebliche Zahl dieser Industrieunternehmen überlebte eine schwierige Epoche, die andere, für die man keine Marktchancen oder keine wirtschaftliche Vorteile sah, wurden geschlossen. Die kroatische Industrie im gesamten Gebiet entwickelte sich besonders in den Jahren 1925 bis 1930, zur Zeit der Wirtschaftskrise.

Die Industrialisierung Kroatiens von 1918 bis 1941 konnte sich in vier Phasen unterteilen. In der ersten Phase bis 1925 ist gekennzeichnet durch die kroatische Staatspolitik, grosse Investitionstätigkeit in der Industrie und die starke Entwicklung, verfolgt durch Gründung einer grossen Anzahl neuer Unternehmen.

Die Zeit von 1925 weiter wird erweitert durch die Verwirklichung des Industrialisierungsplans in der Exportindustrie charakterisiert. So hatte die Industrialisierung vorwiegend in den Beziehungen der Exportindustrie besondere schwere Folgen für die Exportindustrie in diesem Zusammenhang. Die Investitionstätigkeit wurde im Verhältnis zu Industrie fast verdoppelt, es kam in einigen Industriezweigen sogar zu Krisen. Die Folgen der Industrialisierung in Kroatien, in den Bedingungen der Wirtschaftskrise, trug im kapitalistischen System, kam zur völligen Ausbreitung besonders nach 1930, zur Zeit der Wirtschaftskrise.

SADRŽAJ — INHALT — SOMMAIRE

АСТА

HISTORICO-OECONOMICA IUGOSLAVIAE

Časopis za ekonomsku povijest Jugoslavije

Часопис за економску историју Југославије

Časopis za ekonomsko zgodovino Jugoslavije

Списание за економска историја на Југославија

VOL. I

REDAKCIJA

**IVAN ERCEG, NIKOLA GAČEŠA, KEMAL HRELJA,
DŽEVAD JUZBAŠIĆ, DANICA MILIĆ, ANĐELKO RUNJIĆ,
JOŽE ŠORN, NIKOLA VUČO, DANČO ZOGRAFSKI**

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

IVAN ERCEG

**Redakcija »Acta historico-oeconomica Iugoslaviae«, 41000 Zagreb,
Strossmayerov trg 2 (privremeno)**

**Pretplatu i narudžbe slati na »Školska knjiga«, 41000 Zagreb,
Masarykova 28**